

Dammar i Dalarnas län

Övre Svartälvens avrinningsområde

Sågdammen, Tyfors, Säfsnäs socken,
Ludvika kommun

Omslagsbild

Sågdammen

Fotograf omslagsbild

Benedict Alexander

Utgiven av

Länsstyrelsen i Dalarnas län, november, 2022

Författare

Benedict Alexander

Diarienummer

531-15137-2022

Dammar i Dalarnas län. Övre Svartälvens avrinningsområde.

Rapporten kan laddas ner från Länsstyrelsens webbplats

www.lansstyrelsen.se/dalarna/publikationer

Innehållsförteckning

Sågdammen, Tyfors, Säfsnäs socken, Ludvika kommun	1
Inledning	4
Sågdammen, Tyfors (W_0649).....	5
Historia.....	5
Fornlämningar och kulturlämningar	6
Beskrivning av damm	7
Översiktlig värdering av kulturmiljö.....	7
Eventuella behov vid åtgärder av damm eller vattendrag.....	7
Referenser	7
Litteratur	7
Kartor.....	8
Kartor	9
Fotografier	9

Inledning

Denna rapport är en del i en större kunskapsuppbyggnad av vattenanknutna kulturlämningar i Dalarnas län. Det är ett grundläggande kunskapsunderlag avseende kulturmiljöer framtagna i samband med Nationella Planen för moderna miljövillkor (NAP). Det innebär att en första bedömning av kulturmiljön har genomförts.

Varje vattenanknuten kulturmiljö med damm ska ha samma värderingsmodell och bedömningsgrund. Det är en relativ fyrgradig skala baserad på metoden i Riksantikvarieämbetets rapport Kulturmiljöers känslighet (Riksantikvarieämbetet, 2019).

- Mycket högt kulturhistoriskt värde
- Högt kulturhistoriskt värde,
- Kulturhistoriskt värde
- Visst kulturhistoriskt värde.

Där så är möjligt har en första bedömning gällande miljöns känslighet för påverkan även bedömts. Även denna är i en relativ fyrgradig skala baserad på samma metod.

- Mycket hög känslighet
- Hög känslighet
- Känslighet
- Låg känslighet.

Utifrån detta kan en första grundläggande bedömning gällande anpassning av åtgärder tas fram.

Förutom ovan nämnda rapport har även Länsstyrelsen i Örebro läns damminventering använts som mall och inspiration vid framtagandet av detta dokument. Bland annat hur de använder sig av begreppen upplevelsevärde, kunskapsvärde och bruksvärde.

Kulturhistoriska lämningar, bebyggelse, landskap och dess historia ligger till grund för bedömningen av upplevelsevärde, kunskapsvärde och bruksvärde.

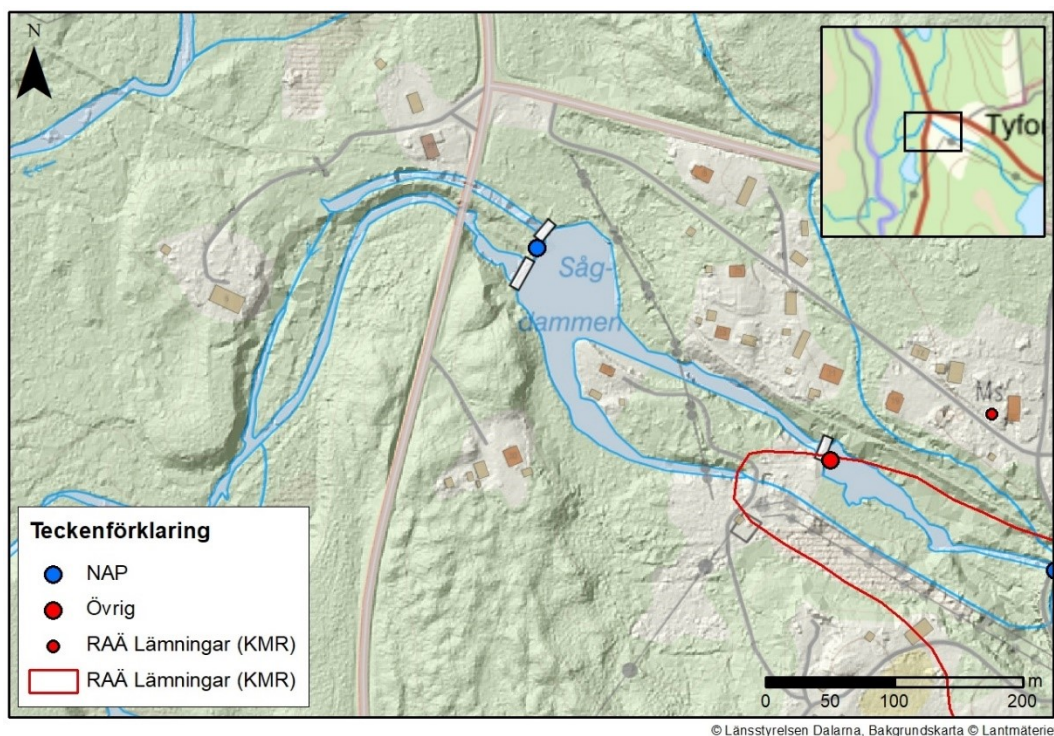
Upplevelsevärde: Vad är det i dammen och dess närmiljö som gör att den kan uppmärksammas och upplevas i landskapet? Samband, sammanhang och kontinuitet spelar stor roll.

Kunskapsvärde: Vad kan dammen och dess närmiljö berätta om dåtiden? Det unika och oersättliga ska lyftas fram och skyddas.

Bruksvärde: På vilket sätt är dammen och dess närmiljö angelägen idag. Mycket i dammen och dess närmiljö brukas dagligen.

Sågdammen, Tyfors (W_0649)

Sågdammen ligger vid Tyfors i ett kuperat skogslandskap nära Liälvens utlopp till Svartälven, i Säfsnäs socken, Ludvika kommun.

Figur 1 Karta över dammvall och registrerade kända kulturmiljövärden.

Historia

Området har genom tiderna varit glest befolkat, först i samband med inflyttningen av finnar under 1600-talet samt därefter anläggandet av Tyfors bruk år 1790 fick området en mer etablerad befolkning. I närheten av dammen ligger finnmarksbebyggelsen Tybyn och Markusfallet som hade kvarn vid Tyfors innan bruket anlades. Markusfallet är ett riksintresse för kulturmiljö. På en karta från år 1768 (49–19:1) syns en kvarn samt väg över kvarndammen och bör troligen ha legat i närheten av befintlig damm alternativt en bit nedströms. Kvarnen ska ha flyttats när bruket anlades.

Tyfors ingår i vad som kallas Gravendalsverken, vilket innefattar Gravendal, Fredriksberg, Strömsdal och Tyfors. Tyfors började sin produktion 1795 och ska ha haft en stångjärnshammare med två härdar. 1800 flyttades stålsmidet från Strömsdal hit med två hammare och två härdar. Stålsmidet var igång till 1849. 1804 flyttades plåttillverkningen från Gravendal till Tyfors och var igång till 1821. Lancashiresmide infördes i slutet av 1840-talet. Det ska ha skett omfattande reparationsarbeten av bruket på 1830-talet. Järnhanteringen lades ner 1882. Till bruket gick det åt kol som producerades

bland annat av de boende i Tybyn och Kvarnberget. Flera kolartorp anlades även.

Likt många andra platser fick skogsbruket en ökad betydelse på 1800-talet. En såg ska ha byggts 1835. Ett turbindrivet sågverk byggdes 1863 vid Finnskäggängen. I samband med detta byggdes Sågdammen. En kanal och vattentub byggdes till turbinen. Sågen var igång fram till 1957, efter 1937 för husbehov. 1900 byggdes kraftstationen Tyfors II nedanför sågen. Kraftstationen var i drift fram till 1951. I Ludvika Lexikon nämns även Tyfors III som var i drift mellan 1900–1945 och låg nedströms Vasseltjärnen innan dess utlopp i Svartälven.

Sågdammen är inte redovisad på de kartor från 1822 och 1865, som studerats rörande Tyfors bruk. Det är möjligt att den ligger utanför kartan.

1889–1890 byggdes ett träsliperi för pappersmassa i den tidigare smältarsmedjan. I samband med det byggdes en ny tub från Räckardammen. Samtidigt byggdes en kanal från Röälven till dammen för att öka vattenkraften. Massaveden flottades samt fraktades på järnväg. I samband med att Hellefors AB övertog Gravendalsverken 1917 lades träsliperiet ned och flyttades till Hellefors. När sliperiet lades ned byggdes det om till en kraftstation, Tyfors I, som var i drift fram till 1960. Ett snickeri byggdes år 1900 som var i bruk fram till 1925. 1935 flyttades snickeribyggnaden till Fredriksberg.

Under krigstiden hade Tyfors en viktig roll som plats för kruttillverkning. Krutfabriken var i drift mellan 1939–1945. Tyfors Herrgård byggdes 1856 och byggdes om till ett ålderdomshem 1920. En byggnad som kan vara en äldre herrgård syns på en karta från år 1822 på ungefär samma plats som dagens herrgårdsbyggnad. Samhället Tyfors hade störst befolkning runt sekelskiftet 1900 med över 400 bofasta.

Fornlämningar och kulturlämningar

I det kringliggande landskapet förekommer främst lämningar kopplade till Tyfors bruk och finnmarksbebyggelse. Området berördes av en fornminnesinventering år 1970 men kan i princip betraktas som oinventerat.

Uppströms dammen ligger en registrering i kulturmiljöregistret, bruksområde (L2000:7919). Beskrivningen av bruksområdet i Riksantikvarieämbetets lämningsregister, samt den antikvariska bedömningen, är inaktuell. Kvalitetsgranskning i fält samt jämförelse av historisk karta visar att befintlig registrering av bruksområdet i lämningsregistret behöver uppdateras och kan utgöra ett större område än vad som är angivet. Bruksområdet samt tillhörande aktuell damm, bedöms i dagsläget som fornlämning på grund av ålderskriteriet, forna tiders bruk, varaktigt övergivet samt att det har ett tydligt pedagogiskt värde.

Beskrivning av damm

Dammen har vid detta tillfälle inte närmare dokumenterats men bedöms som en övrig kulturhistorisk lämning då den anlagts som tidigast 1863.

Översiktlig värdering av kulturmiljö

Dammen bedöms preliminärt ha ett kulturhistoriskt värde och känslighet. Kulturmiljön bedöms ha ett kunskapsvärde, upplevelsevärde samt högt bruksvärde, främst som del av och i koppling med närliggande kulturmiljövärden. Tyfors är en sammanhållen kulturmiljö med ett kontinuerligt tidsdjup där man ser industrialiseringens utveckling från slutet av 1700-talet fram till mitten av 1900-talet. Dammspeglarna har för den lokala miljön ett stort värde gällande bland annat pedagogik och upplevelsevärde. Nedströms liggande anläggningar, såsom kraftverksanläggningen, har inte besökts eller bedömts vid detta tillfälle. Området är inte utpekats som riksintresse eller lokalt intresse för kulturmiljön.

Eventuella behov vid åtgärder av damm eller vattendrag

Eventuella åtgärder kommer kräva anpassning gällande kulturmiljö. Man måste här också tänka på uppströms och nedströms liggande kulturmiljövärden och den påverkan en eventuell åtgärd kan leda till. Kulturmiljöer, kulturmiljövärden vid och runt Tyfors bruk kan påverkas. Det finns därför ett behov av ytterligare utredning innan eventuella åtgärder eller övrig verksamhet som kan påverka dessa. Utföraren ska anpassa samt tydligt redovisa vilka följder, konsekvenser och påverkan en eventuell åtgärd kan leda till gällande kulturmiljövärden.

Referenser

Litteratur

Eriksson, M. 1982. Vi från Thyn. Ludvika kulturnämnd. Malungs boktryckeri. Malung.

Forsslund, K-E. 1927. Med Dalälven från källorna till havet. Andra delen Väster Dalälven. Åttonde boken, Nås Finnmark och Säfsen. Åhlen & Åkerlunds Boktryckeri, Stockholm.

Häglund H (Red), 2019. Ludvika Lexikon. En bok om Ludvika kommun från då till nu. Ludvika Hembygdsförening. Ludvika

Länsstyrelsen i Örebro län, 2022. Kulturhistorisk damminventering. Informationskarta Örebro län: LstT Dammar kultur. Länsstyrelsen i Örebro län.

Montelius, S. 1962. Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600–1865. Studier i en mellansvensk bruksbygd. Geographica, Skrifter från Uppsala universitets geografiska institution nr 37. Falun.

Riksantikvarieämbetet. 2019. [Kulturmiljöers känslighet. Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag](#). Rapport från Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Riksantikvarieämbetet. 2021. [Dammar som fornlämning: vägledning för tillämpning av fornlämningsbegreppet enligt kulturmiljölagen \(1988:950\) samt allmänt om hantering av dammar i KML- och MB-beslut. Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen](#). Visby.

Kartor

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt: U49-19:1. Karta över Gravendals skogar. år 1768

Akt: U49-1:1. Sammandragskarta Säfsnäs. År 1827

Akt J243-89-1. Generalstabskarta, Grängesberg, år 1912

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Akt: 20-sxf-1. Rågängsåtgärd. År 1769

Akt: 20-sxf-2. Rågängsåtgärd. År 1769

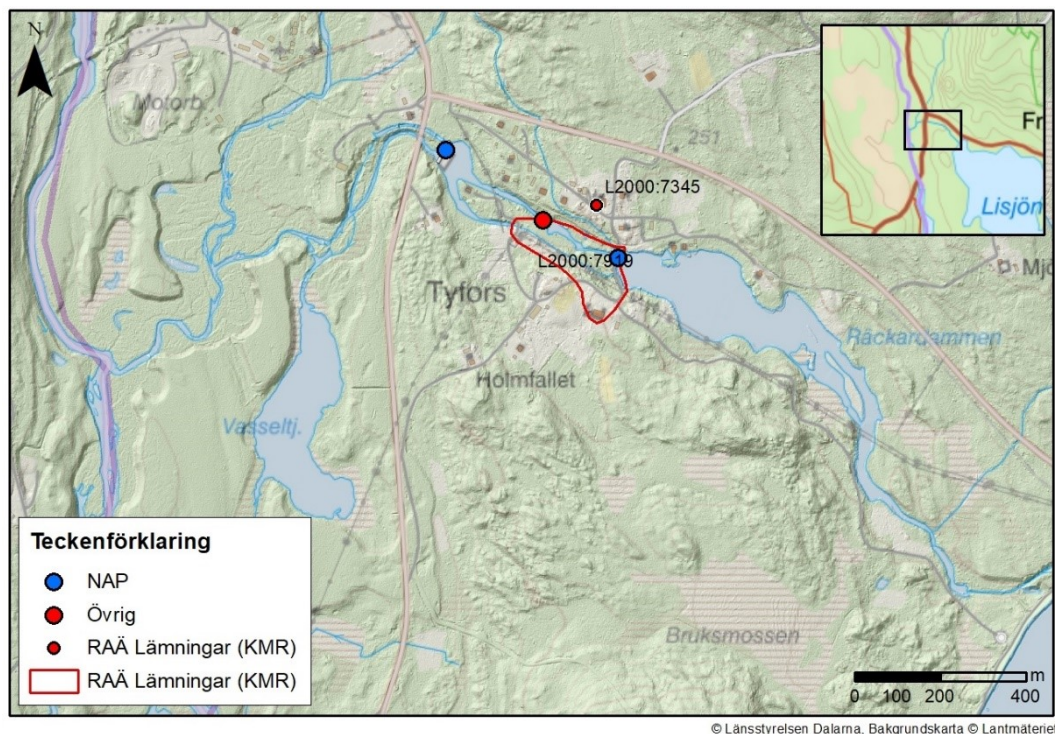
Akt: 20-sxf-3. Karta Mätning, Säfsnäs. År 1769

Akt: 20-sxf-62. Tyfors, Säfsnäs. År 1822

Akt: 20-sxf-102. Tyfors, Säfsnäs. År 1865

Akt: 20-sxf-111. Arealutredning m.m. År 1869

Kartor

Figur 2 Översiktskarta med kända kulturmiljövärden runt Sägdammen.

Fotografier

Figur 3 Sägdammen. Foto åt V.

Figur 4 Sägdammen. Foto åt ÖSÖ.

Figur 5 Sägdammen. Foto åt S.

